

Maantieteilijänä semiootikkojen seurassa

ISI:n (International Semiotics Institute) kesäkoulu audiovisuaalisesta viestinnästä todellisuutena ja todellisuuden kuvana
Imatra 15.—17. 7. 1991

Semiotiikka on merkkejä, merkkijärjestelmiä ja niiden tuottamista sekä käyttöä tarkasteleva tiede, jonka juuret ovat antiikin filosofiassa. Kansainvälisenä tutkimussuuntauksena semiotiikka on yleistynyt 1960-luvulta alkaen. Paitsi merkkejä ja signaalijärjestelmiä, semiotiikka tutkii Tarastin vuonna 1990 julkaistun »Johdatusta semiotiikkaan» -teoksen mukaan myös merkkien vaikutusta ihmisen tajuntaan, sitä miten ihminen ajattelee merkeillä.

Imatralla järjestettiin Kansainvälisen Semiotiikan Instituutin (ISI) toimesta elokuvan kesäkoulu 15.—17. 7. 1991, jossa oli tarkoituksena pohdita niitä tapoja, joilla audiovisuaalinen kulttuuri muodostaa kuvaa todellisuudesta. Tilaisuuden puheenjohtajana toiminut FL Henry Bacon Helsingin yliopistosta korosti audiovisuaalisen viestinnän vaikutusta ihmisten maailmankuvan muotoutumiseen: usein viestinnän eri välineet (esim. televisio, radio, elokuvat) ympäröivät meitä niin kokonaisvaltaisesti, että alamme pitää niiden tuottamaa kuvaa maailmasta todellisuutena. Narratiivit, erilaiset kertomukset, ovat hallitsevassa asemassa todellisuuden hahmottamisessa ja ne toimivat välittäjinä todellisuuden ja fantasian välillä. Bacon pohti myös dokumentin ja fiktion roolia suhteessa todellisuuteen: hänen mukaansa fiktio (esim. fiktiivinenokuva) on aina jossain mielessä kuva todellisuudesta ja dokumentti on muutakin kuin todellisuuden kuva: ihminen ei pysty välttämään todellisuutta sellaisenaan eteenpäin, vaan hän automaattisesti muokkaa todellisuuden kuvaa oman tulkintansa mukaan.

Filosofian tohtori Veijo Hietala Turun yliopistosta käsittelee esitelmässään psykosemiotiikan teoriaa ja nykynäkymiä. Psykosemiotiikka ottaa huomioon ihmisen psyyken ja sitä koskevat teoriat tehdessään tulkintoja esim. taiteesta. Hietalan mukaan tärkeimpiä psykosemiotiikkaan vaikuttaneita tutkijoita ovat olleet psykoanalytiko Jacques Lacan sekä 1980-luvulta lähtien Bahtin ja Voloshinov. Lacan korosti tiedostamattoman alitajunnan merkitystä merkkien tulkinnalle: usein merkin tiedostettu tulkinta on varsin kaukana ihmisen mielessä olevasta perimmäisestä tulkinnasta. Bahtinin ja muiden viime vuosien semiootikkojen mukaan merkkien vastaanoton

konteksti on ratkaiseva: mm. kokijan sukupuoli, psykohistoria ja kansallisuus luovat taustaa syntyvälle tulkinnalle. Esimerkiksi elokuvaa ei koskaan voida kokea »alkuperäisessä» muodossaan, mutta toisaalta ei voida myöskään tuottaa siihen mitä merkitystä tahansa: katsomiskonteksti ja tietyt psyyken lainalaisuudet asettavat tulkinnoille omat rajansa.

Martti Lahti (HuK, Turun yliopisto) selvitteli ruumiin ja maailman hahmottamista analysoimalla ns. muskelimieselokuvia (lähinnä Sylvester Stallonen ja Arnold Schwarzeneggerin elokuvia). Lahti pohti etenkin miehen ruumiista luotuja kuvia eri tyyppisissä elokuvissa. Yhteiskunnassamme maskuliininen kulttuuri määrittää Lahden mukaan usein sekä naisen että miehen identiteetin. Elokuvat korostavat tätä sukupuoliroolien eroa: miehen ruumis kuvataan tavallisesti aktiivisena toimijana, kun taas naisen ruumis eroottisten katseiden kohteena. Lahden mukaan elokuvakerronnassa kameran katse on usein sama kuin miehen katse.

Filosofian tohtori Veikko Rantala Helsingin yliopistosta puhui elokuvakerronnan semiotiikasta. Hänen mukaansa elokuvateoreetikkojen ongelmana on ollut seuraavien kahden seikan yhdistäminen: sen, että fiktiivinenokuva jossain mielessä on annetun (menneen) todellisuuden taltiointia, ja sen että se on toisaalta kuitenkin fiktio. Esityksessään Rantala keskittyi tarkastelemaan lähinnä kahden teoreetikon (Noel Carroll ja J. F. Perkins) näkemysten välisiä eroja ja korosti itse sekä elokuvateoreettisessa että semiootisessa keskustelussa tulkintojen merkitystä: ei ole olemassa yhtä ainoaa yksiselitteistä tulkintaa puhuttaessa elokuvasta, vaan erilaiset kontekstit ja taustaoletukset vaikuttavat tehtävään tulkintaan. Annetussa kulttuurissa on Rantalalla mukaan kuitenkin tiettyjä yleisiä konventioita, jotka vähentävät subjektiivisuuden osuutta.

Hannu Salmi (FL, Turun yliopisto) tarkasteli esityksessään elokuvan yhteiskunnallisia merkityksiä ja katsomiskontekstia. Salmi korosti tulkinnan merkitystä taideteoksen olemuksessa: samalla tavalla kuin Mozartin pianokonsertto sävellyksenä ei ole pelkästään sen paperille kirjoitettu partituuri vaan myös sen soitettu versio, ei myöskäänokuva ole tietty filmikelojen pino

vaan myös noiden filmien esitys, projektio. Taideteos koostuu siis sekä tekstistä että sen tulkinnasta. Tulkintaan vaikuttaa Salmen mukaan itse teksti, joka sanelee tulkinnan perusehdot, mutta myös tulkitsija sekä tulkinnan tapahtumiskonteksti.

Salmi puhui myös katsomisympäristön vaikutuksesta elokuvan tulkintaan ja kokemiseen. Elokuvateatterin isolla valkokankaalla nähty elokuva muuttuu kuin toiseksi elokuvaksi, kun se siirretään televisioruutuun olohuoneen nurkkaan. Elokuvateatterissa katsoja joutuu seuraamaan valkokangasta intensiivisesti alusta loppuun. Television ääressä katsominen sirpaloituu lyhyisiin jaksoihin ulkopuolisten ärsykkeiden vaikutuksesta. Salmen mukaan elokuvan tulkinnalliset erot kasvavat televisioesityksessä juuri tästä syystä. Etenkin videonauhoitetun elokuvan katsominen on luonteeltaan erilaista verrattuna elokuvateatteriesitykseen, koska video tarjoaa mahdollisuuden manipulaatioon: katsoja voi hidastusten, nauhan kelaamisen ja pysäyttämisen avulla muuttaa nähdyn elokuvan rakennetta.

Elokuvan tulkinta voi Salmen mukaan olla ahdas tai avoin. Useimmat elokuvat ovat rakentaneet varsin valmiin tulkintakehikon katsojalle (esim. lännenelokuvat noudattavat hyvin kiinteästi oman lajityyppinsä rakennetta ja näin katsoja suhtautuu jo etukäteen elokuvaan tietyn »tulkintamallin» avulla). Mainokset pyrkivät puolestaan välittämään katsojalleen yhden ainoan tulkinnan — mainoselokuvat ovat hyvin täsmällisesti jäsenneiltyjä ja niissä ei-toivotut tulkinnat on pyritty rajaamaan kuvittelukyvyn ulkopuolelle.

Mainoselokuvan tulkintaa käsitteli myös professori Eero Tarasti Helsingin yliopistosta. Hän esitti yleisölle esimerkin erään televisomainoksen semioottisesta tulkinnasta. Analyysissaan Tarasti pyrkii vertailemaan mainoksen toimeksiantajien esittämää tavoitetekstiä TV-mainoksen »tekstiin». Tarastin esitys oli hyvin perusteltu ja seikkaperäinen, mutta tilaisuudessa syntynyt vilkas keskustelu osoitti osaltaan, kuinka semiotiikassa (kuten muissakin tieteenaloissa) törmätään usein erimielisyyksiin tutkittavaa ilmiötä selittävistä tulkinnoista: yhtä ainoaa oikeaa analyysia tai tulkintaa ei ole, vaan tulkinta on aina riippuvainen tulkitsijasta sekä tapahtumakontekstista.

Maantieteen kannalta kesäkoulun kiinnostavimpia esityksiä oli FK Erkki Huhtamon »performance», jossa hän monipuolisesti johdatti kuulijansa (= katsojansa) tietokoneiden luoman kolmiulotteisen todellisuuden pariin. Viralliseen ohjelmaan otsikoksi oli merkitty »Kuinka ei-narratiivinen audiovisuaalinen ilmaisu on jäsennet-

tävissä», mutta esityksessään Huhtamo ilmoitti otsikokseen »Kohtalokkaat numerot» (counting by numbers). Huhtamo jakoi esitelmänsä kolmeen osaan seuraavasti: 1) Elävän kuvan kolmas vallankumous, jossa hän tietokoneella tehdyn filmikoosteen, diakuvasesityksen ja oman audiovisuaalisiin aistimuksiin erilaisten apuvälineiden avulla perustuneen »näytöksen» yhtäaikaisen esittämisen välityksellä ympäröi paikalla olijat audiovisuaalisten ärsykkeiden tulvalla; 2) Käsiteosa, jossa hän piti tarkoituksellisen eleettömän ja virallisen luennon aihepiiriin liittyvästä terminologiasta (käsitteet olivat numeroitu ja esitetty »kohtalokkaasti» yhdestä kymmeneen: vrt. esitelmän otsikko) sekä 3) Vuoropuhelu, jossa Huhtamo palasi alun moniulotteiseen esitystapaan (osassa esitettiin mm. ns. interaktiivisten tietokoneitaiteilijoiden töitä ja näkemyksiä).

Huhtamon esittelemistä käsitteistä mielenkiintoisimpia maantieteen kannalta olivat virtuaalinen tila ja virtuaalinen todellisuus. Virtuaalinen tila syntyy telekommunikaation välityksellä ja on irrallaan maantieteen tuntemasta fyysisen tilan käsitteestä. Esimerkiksi TV-uutisissa uutisten lukija voi kommunikoida audiovisuaalisesti monitorin kautta toisella puolella maapalloa olevan kommentaattorin kanssa reaaliajassa: heidän välillään oleva absoluuttinen etäisyys menettää merkityksensä ja he ovat keskenään samassa virtuaalisessa tilassa. Kuvaavana esimerkkinä virtuaalisen tilan toteuttamisesta Huhtamo kertoi seuraavan kokeilun: Vuonna 1980 Yhdysvalloissa järjestettiin kolme päivää kestänyt »Hole in space» -niminen tapahtuma, jossa tavaratalon ikkunat Los Angelesissa ja New Yorkissa toimivat virtuaalisen tilan välittäjänä. Tietämättä mitään kokeilusta tavalliset kadulla kulkijat huomasivat kaupan ikkunaan ilmestyneen kuvan toiselta puolelta mannerta. Ihmiset huomasivat myös pystyvän kommunikoidaan toisen kaupungin asukkaiden kanssa tämän »avaruuteen tehdyn reiän» välityksellä. Kuulo- ja näköhavainnot välittyivät kaupungista toiseen ikkunan kautta. Tarina kertoo, kuinka vuosikausia toisistaan erossa olleet äiti ja poika saivat kuulla tapahtumasta ja sopivat tapaavansa toisensa tavaratalon ikkunan edessä — toinen Los Angelesissa, toinen New Yorkissa.

Virtuaalinen todellisuus vie ajatuksen fyysisen tilan ja todellisuuden katoamisesta vielä pitemmälle. Käsitteenä virtuaalinen todellisuus on hyvin nuori, 1980-luvun loppupuolella syntynyt. Ideana on tietokoneen kolmiulotteiseen maailmaan sukeltaminen data-asuun pukeutuneena. Todelliset aistit peitetään synteettisillä sensoreilla, jolloin syntyy vaikutelma tietokonekuvan sisäl-

lä liikkumisesta. Virtuaalisessa todellisuudessa fyysisen maailman lait eivät päde: ihminen voi uudessa »todellisuudessa» esim. kulkea vaivatta seinien läpi tai nousta lentoon. Näkö- ja kuuloaistimukset syntyvät virtuaalisen todellisuuden hahmottamisessa. Tuntoaistin simuloiminen ei ole vielä onnistunut, mutta se on Huhtamon mukaan kehitteillä. Tietokoneella on luotu mm. syntteettisiä kaupunkeja, fantasiamaisemia ja fraktaalivuoristoja, joissa data-asuinen ihminen voi kulkea ja samalla muuttaa ympäristöään: järjestelmä on siis interaktiivinen. Huhtamon mukaan jo nyt on olemassa »Reality-built-for-two» -niminen laite, jonka käyttäjä voi valita virtuaaliseen todellisuuteen mieleisensä ulkomuodon ja miljöön: fyysinen tila ja aika katoavat, kaikki on mahdollista, mutta mikään ei ole todellista.

Huhtamon esitys synnytti yleisön joukossa runsaasti kysymyksiä: Katoavatko ihmisruumis, mielikuvitus ja ihmisyys? Millä tavalla ihmiskä-

sitys muuttuu? Onko lopullisena tuloksena yksinäisyys ja täydellinen irtautuminen ekosysteemistä? Onko tietokoneen tarjoama virtuaalinen todellisuus maailma, jonne pelastaudutaan fyysisen ympäristön muuttuessa sietämättömäksi? Nämä kaikki ovat mielenkiintoisia ja tärkeitä kysymyksiä, mutta erityisen kiinnostavaa maantieteen kannalta on ajatus uudesta tilakäsitteen ulottuvuudesta. Perinteinen karttakoordinaattien avulla määriteltävä sijainti maapallon pinnalla ei enää riitä, ei myöskään humanistisen maantieteen käsitykset paikoista, jotka syntyvät fyysisen ympäristön kokemisen kautta ihmisen mielessä. Ehkä tulevaisuudessa maantieteeseen tarvitaan myös uudenlaiset paikan ja tilan käsitteet, jotka määrittyvät simuloitujen aistimusten välityksellä irrallaan fyysisestä todellisuudesta.

SIRPA TANI

Maantieteen laitos, Helsingin yliopisto